

ΓΙΩΡΓΟΣ Θ. ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ

ΜΕΤΑ ΤΟ 1922

Η ΠΑΡΑΤΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΧΑΣΜΟΥ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	13
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	19
ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΕΣ	21
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η ΠΑΡΑΤΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΧΑΣΜΟΥ 1922-1940 ...	23
Βασιλόφρονες και Δημοκρατικοί	24
Η «Επανάσταση» του 1922	29
Η «Αντεπανάσταση» του 1923	34
Οι εκλογές της 16ης Δεκεμβρίου 1923	35
Η επιβολή της Αβασίλευτης Δημοκρατίας	36
Το δημοψήφισμα της 13ης Απριλίου 1924	40
Η αυτοκτονία της Δ' Συντακτικής Συνέλευσης	42
Η δικτατορία του Πάγκαλου	44
Η «Οικουμενική» κυβέρνηση	48
Η Τετραετία του Βενιζέλου	52
Ο Αντιβενιζελισμός στην εξουσία	61
Το Κίνημα του 1935 και η Παλινόρθωση	71
Το δημοψήφισμα του 1935 και ο μύθος της συμμετρίας	76
Μετά την Παλινόρθωση	78
Η δικτατορία του Μεταξά: ο «μοναρχοφασισμός» ως ατελής φασισμός	84
Το ΝΑΙ του Πλαστήρα και το ΟΧΙ του Μεταξά	91

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ	98
1. Η «Δευτέρα Παρουσία» του «Μεσσία»	101
2. Το ανεπίλυτο πρόβλημα της διαδοχής	112
3. Η παρακαταθήκη του Κωνσταντινισμού	120
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΣΥΝΕΧΙΣΗ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗΣ	126
1. Η ελληνοτουρκική ανταλλαγή των πληθυσμών	128
2. Το ανεπανάληπτο επίτευγμα	134
3. Οι μοιραίες εξαιρέσεις από την υποχρεωτική ανταλλαγή....	140
4. Η προτεραιότητα της εθνικής ολοκλήρωσης	148
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΚΑΙ ΓΗΓΕΝΕΙΣ	150
1. Ο προσφυγικός κόσμος ως «διαιτητής»	151
2. Η προσφυγική κατάσταση	155
3. Ο Βενιζελισμός των προσφύγων.....	181
4. Οι «χωριστικές» τάσεις και ο «τυχοδιωκτισμός» των προσφύγων	199
5. Η ριζοσπαστικοποίηση των προσφύγων	213
6. Το ΚΚΕ και οι πρόσφυγες	219
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΕΛΛΗΝΕΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΙ ΚΑΙ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΕΣ	230
1. Εθνικές μειονότητες.....	231
2. Εθνοτικές ομάδες.....	267
3. Θρησκευτικές μειονότητες.....	268
4. Η πολιτική του Βενιζελισμού	282
5. Ο αλλοεθνής ως «διαιτητής»	301
6. Η στάση του Αντιβενιζελισμού	307
7. Η συνθηματολογία του ΚΚΕ.....	312
8. Η δικτατορία του Μεταξά.....	317

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΝΕΕΣ ΧΩΡΕΣ ΚΑΙ ΠΑΛΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ	320
1. Το μέγεθος του χάσματος	321
2. Παρελθόν	323
3. Λογαριασμοί αίματος	324
4. Η γεωγραφία της υστέρησης και της στέρησης	326
5. Η συσσώρευση αντιθέσεων	332
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: ΤΑΞΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΚΑΤΑΤΑΞΕΙΣ	334
1. Το όραμα του αστικού εκσυγχρονισμού	335
2. Αστοί	340
3. Μικροαστοί	350
4. Εργάτες	356
5. Αγρότες	369
6. Η κατάρρευση του οράματος	391
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: Η ΔΑΜΟΚΛΕΙΑ ΣΠΑΘΗ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ	397
1. Τα σφαιρίδια και οι σφαίρες	397
2. Η θνησιγενής Δημοκρατία και η αναζήτηση θεσμικών εγγυήσεων	407
3. Μία χαμένη ευκαιρία	425
4. Η υποτροπή του εμφυλίου πολέμου	427
5. Το Δημοκρατικό κουτί της Πανδώρας: «βενιζελοκομμουνισμός»	441
 ΕΠΙΛΟΓΟΣ	449
 ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΥΡΙΟΤΕΡΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ	465
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	479

ΠΙΝΑΚΕΣ

1. Τα εκλογικά αποτελέσματα, 1926-1936.....	29
2. Η προσφυγική ψήφος, 1928-1936	152
3. Εκλογικά αποτελέσματα τεσσάρων προσφυγικών συννοικισμών της ευρύτερης περιοχής της πρωτεύουσας, 1926-1936 ...	154
4. Πρόσφυγες κατά χώρα προέλευσης.....	157
5. Οι εθνικές μειονότητες σύμφωνα με τις απογραφές του 1928 και του 1940	233
6. Ο Αντιβενιζελισμός των Καθολικών και των Ορθοδόξων στη Σύρο και στην Τήνο, 1928-1936	272
7. Ο Αντιβενιζελισμός στην Απείρανθο, 1928-1936	326
8. Γεωγραφική κατανομή των εκλογικών αποτελεσμάτων σε έδρες, 5 Μαρτίου 1933	412

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το βιβλίο αυτό εξοφλεί δύο οφειλές μου, μία πρόσφατη και μία παλαιότερη. Η πρόσφατη ήταν απέναντι στους αναγνώστες του προηγούμενου βιβλίου μου (1915: *Ο Εθνικός Διαχασμός*). Τους χρωστούσα τη συνέχεια.

Η παλαιότερη ήταν απέναντι σε όσους περίμεναν μάταια επί τρεις δεκαετίες την ελληνική μετάφραση του βραβευμένου αμερικανικού βιβλίου μου *Stillborn Republic*, που προήλθε από τη διδακτορική μου διατριβή στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνιας (Μπέρκλεϊ). Η μετάφραση δεν ολοκληρώθηκε όταν έπρεπε, για πολλούς λόγους, όχι μόνο δικούς μου. (Της έδωσε τη χαριστική βολή η κυκλοφορία από τον τότε εκδότη μου ενός άλλου βιβλίου, που στηριζόταν στη διατριβή μου.) Ουσιαστικά, αυτό εδώ το βιβλίο αναπληρώνει την ελλείπουσα μετάφραση, εμπλουτισμένο με πρόσθετα στοιχεία, αλλά χωρίς πολλά άλλα, που ταίριαζαν περισσότερο σε ακαδημαϊκό βιβλίο. Πάντως, μπορεί πλέον ο κάθε ενδιαφερόμενος να διαβάσει το *Stillborn Republic* στο Διαδίκτυο (books.google.gr).

Για την ιστορία, αξίζει να αναφερθεί ότι το αρχικό μου ενδιαφέρον, το 1970, δεν ήταν ούτε ιστορικό, ούτε επιστημονικό. Ήταν καθαρά πολιτικό και εντελώς επίκαιρο, τότε. Αναλύοντας στο μαζικό επίπεδο τις εκλογικές αναμετρήσεις στην Ελλάδα από τότε που έχουμε αξιοποιήσιμα αποτελέ-

σματα σε ψήφους, δηλαδή από το 1926, ήθελα να αντικρούσω την προπαγάνδα της τελευταίας στρατιωτικής δικτατορίας, στο εσωτερικό και ιδίως στο εξωτερικό, από διάφορους δημοσιογράφους και καθηγητές. Η προπαγάνδα αυτή διακινούσε τον μύθο ότι τάχα στη χώρα μας δεν υπήρχε πριν δημοκρατία, αλλά μόνο μία «φαυλοκρατία» (όπως μας έλεγαν στον στρατό) βασισμένη αποκλειστικά σε πελατειακές σχέσεις. Ήθελα λοιπόν να αποδείξω επιστημονικά ότι υπήρχαν ουσιαστικές πολιτικές αντιπαραθέσεις και ότι ο λαός με την ψήφο του έκανε συνειδητές επιλογές, που πράγματι άλλαξαν την πορεία της χώρας («τον ρουν της ιστορίας») σε αρκετές περιπτώσεις. Μέχρι να τελειώσει η πολύχρονη έρευνά μου και να εκδοθεί το αποτέλεσμα, είχε ευτυχώς πέσει η δικτατορία και το βιβλίο δεν είχε πια πολιτική χρησιμότητα, αλλά μόνο επιστημονική.

Όπως και στο προηγούμενο βιβλίο μου για τον Εθνικό Διχασμό, το ζητούμενο εδώ είναι η κατανόηση, η εξήγηση, η ερμηνεία. Όχι η εξύμνηση, ούτε η καταγγελία. Ωστόσο, θα δημιουργηθεί ίσως πάλι η εντύπωση ότι αυτό το βιβλίο μεροληπτεί υπέρ του Ελευθερίου Βενιζέλου και σε βάρος των αντιπάλων του. Αλλά και πάλι αυτό προκύπτει από τα ίδια τα πράγματα — όχι από δική μου προκατάληψη. Τα πράγματα είναι εκείνα που «μεροληπτούν», όχι εγώ. Εντελώς αντικειμενικοί παράγοντες συνθέτουν μία εικόνα περισσότερο θετική για τη μία πλευρά και περισσότερο αρνητική για την άλλη. Προσοχή: λέω «περισσότερο», όχι «τελείως».

Οσοδήποτε αντιπαθής ή και ανυπόφορος από πολλές απόψεις, ο Βενιζέλος υπήρξε ασύγκριτα μεγάλος ηγέτης και στην άνοδο και στην πτώση του. Τα δικά του ελαττώματα χειροτέρευαν με την ηλικία και την αποτυχία, καθώς έδειχνε να τον κατατρώχει η ολοένα εντονότερη αγωνία ότι δεν θα προλάβει να υλοποιήσει ολοκληρωμένο το όραμά του (όπως πράγματι συνέβη). Ύπήρξε προπαντός υπεύθυνος για ανάξι-

ους συνεργάτες και διαδόχους. Είχε όμως και την ατυχία να έχει, ως αντιπάλους, πολιτικούς νάνους. Όπως είπε ο ίδιος στον αυτοσχέδιο επικήδειό του το 1932, έκανε πολλά σφάλματα. Από το 1931, έγιναν πλέον ανεπανόρθωτα, με κορυφαίο το Κίνημα του 1935.

Ωστόσο, κανείς άλλος δεν ενέπνευσε όπως εκείνος τόσους πολλούς δημιουργικούς ανθρώπους, σε όλους τους τομείς της εθνικής ζωής. Γι' αυτό και το βιβλίο αναφέρεται περισσότερο στον Βενιζελισμό, ως παράταξη, παρά στον ίδιο τον Βενιζέλο, ως πρόσωπο. Για τον ίδιο λόγο, άλλωστε, είχα προτιμήσει πριν από τριάντα χρόνια τον τίτλο *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός* για έναν συλλογικό τόμο, ενώ το συνέδριο από το οποίο προήλθε είχε τίτλο, όπως συνηθίζεται κατά κόρον και σήμερα, «Ελευθέριος Βενιζέλος και αστικός εκσυγχρονισμός».

Η αντικειμενική υπεροχή του Βενιζέλου και γενικότερα του Βενιζελισμού σε σύγκριση με τους αντιπάλους προκύπτει από το γεγονός ότι έχουν όραμα και πρόγραμμα, ενώ οι άλλοι δεν έχουν. Σε αρκετά σημεία αυτού του βιβλίου, αξίζει να προσεχθεί τι ψελλίζει και πώς υπεκφεύγει ο Τσαλδάρης, όποτε απαιτείται να πάρει θέση σε κάποιο ζήτημα. Κι όμως, αυτός ήταν που νίκησε τελειωτικά τον Βενιζέλο...

Το Βενιζελικό όραμα, συμπυκνωμένο στο πρόγραμμα της λεγόμενης Τετραετίας (1928-32), ήταν ο συνολικός αστικός εκσυγχρονισμός και η οικοδόμηση σύγχρονου εθνικού κράτους φιλελεύθερων ευρωπαϊκών προδιαγραφών, σε συνθήκες ειρήνης και με σεβασμό στη διεθνή νομιμότητα, όπως τότε εκφραζόταν από την ΚτΕ. Δεν υπήρξε έκτοτε άλλη, εναλλακτική και αξιόπιστη πρόταση για το ελληνικό κράτος. Αν τυχόν κάποιος θεωρούσε εναλλακτική πρόταση το μετέπειτα όραμα του Μεταξά, αυτή φαινόταν αξιόπιστη μόνο στην τότε ιστορική συγκυρία, που ευτυχώς σάρωσε ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος.

Η αντικειμενική υπεροχή του Βενιζέλου και γενικότερα του Βενιζελισμού προκύπτει προπαντός από τα έργα τους που έμειναν (γιατί άλλα «ξηλώθηκαν», και μάλιστα έως πρόσφατα, από ψευδεπίγραφους επιγόνους). Ανεπανάληπτα σε μέγεθος, αλληλένδετα και μόνιμα επιτεύγματα αποτελούν η αγροτική μεταρρύθμιση και η προσφυγική αποκατάσταση. Η αγνόησή τους σήμερα επιβεβαιώνει μία γενικότερη κακοδαιμονία στο πεδίο της συλλογικής μνήμης: όσο μεγαλώνει η απόσταση, τόσο μειώνεται η εξοικείωση με τα γεγονότα και η κατανόησή τους.

Η υπεροχή του Βενιζελισμού αναπαράγεται και στην ίδια την ιστοριογραφία. Μοιραία υπερισχύει μία «Βενιζελική» θεώρηση και της περιόδου του Μεσοπολέμου. Μόνο που αυτή δεν αναφέρεται πλέον σε ηρωική εποχή και με τον ανάλογο τόνο, όπως *Η Ελλάς του 1910-1920* του Γεωργίου Βεντήρη. Το επίσης μνημειώδες έργο του Γρηγορίου Δαφνή *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων, 1923-1940* αναφέρεται σε εποχή αντιφάσεων και τελικής αποτυχίας, με την ανάλογη κριτική αποστασιοποίηση, συστηματική απομυθοποίηση και κάποια μελαγχολία. Αξίζει να σημειωθεί ότι και τα δύο έργα δημοσιεύτηκαν αρχικά σε συνέχειες, σε δύο ημερήσιες εφημερίδες. Το βιβλίο του Βεντήρη στο τότε *Ελεύθερον Βήμα*, που αποτελούσε ακόμη την οιονεί επίσημη Βενιζελική αθηναϊκή εφημερίδα. Το βιβλίο του Δαφνή στην *Ελευθερία*, μία νέα εφημερίδα κατεξοχήν εμβληματική της μετεξέλιξης του Βενιζελισμού σε μεταπολεμικό Κέντρο. Η διαφορά έχει τη σημασία της.

Όπως το βιβλίο του Βεντήρη, έτσι και εκείνο του Δαφνή σημαδεύει ανεξίτηλα την ιστορική μνήμη. Από την Αντιβενιζελική πλευρά, δεν υπάρχει τίποτα αντίστοιχο. Υπάρχουν μόνο απολογητικές ή και αγιογραφικές μελέτες για τον Τσαλδάρη, τον Μεταξά, τον Γεώργιο Β' και άλλα πρόσωπα. Αλλά αυτά δεν συγκροτούν μία ολοκληρωμένη εναλλακτική

θεώρηση. Μόνο από σοσιαλιστική και γενικότερα μαρξιστική σκοπιά μπορούσε να υπάρξει — και υπήρξε — μία τέτοια εναλλακτική θεώρηση. Οι πιο γόνιμες και διεισδυτικές αναλύσεις της χρησιμοποιούνται και εδώ.

Αν το βιβλίο έχει κάτι το επίκαιρο, είναι ότι διαψεύδει την εικόνα της στασιμότητας που καλλιεργείται σήμερα. Δεν ήταν «πάντα έτσι» οι Νεοέλληνες και το κράτος τους, όπως λέγεται συχνά. Υπήρξαν στιγμές και εκτός πολέμων που στάθηκαν ικανοί για μεγάλα έργα, που αξιοποίησαν στο έπακρο εξωτερικά δάνεια και ξένη βοήθεια, ακόμη και από ανθρωπιστικές οργανώσεις (τις λεγόμενες σήμερα δυσώνυμες ΜΚΟ).

Το βιβλίο διαψεύδει επίσης την εντύπωση της «κυκλικότητας» που έχει καλλιεργηθεί πρόσφατα. Για να περιοριστώ μόνο στις πτωχεύσεις του νεοελληνικού κράτους, η σημερινή ακήρυκτη πτώχευση δεν μοιάζει καθόλου με τις προηγούμενες. Αυτή προήλθε από την ανεύθυνη κατασπατάληση εξωτερικού δανεισμού για απλή και τυφλή (υπερ)κατανάλωση. Του Βενιζέλου το 1932 και του Τρικούπη νωρίτερα, το 1893, προήλθαν αντίθετα από εξωτερικό δανεισμό για (υπερ)επένδυση σε υποδομές και παραγωγικά έργα που χρειαζόνταν, που δεν πρόλαβαν να αποδώσουν, αλλά που αργότερα απέδωσαν. Στην περίπτωση του Βενιζέλου, υπήρξε και η εντελώς απρόβλεπτη λαίλαπα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, που σάρωσε πολύ ισχυρότερες οικονομίες.

Επίκαιρη φαίνεται επίσης η ανάδειξη των αδιεξόδων που συνεπάγεται στη δύση της η χαρισματική ηγεσία, μετά τα «θαύματα» που κατόρθωσε στην ακμή της. Ειδικά το πρόβλημα της διαδοχής ενός χαρισματικού ηγέτη πρέπει να θεωρηθεί από τη φύση του ανεπίλυτο. Αν είναι μοναδικός, είναι και ανεπανάληπτος. Αν τυχόν γίνει προσφυγή στο υποτιθέμενο «οικογενειακό» χάρισμα και στην «εξ αίματος» διαδοχή, οι συνέπειες για το κόμμα (ή κίνημα) και για την ίδια τη χώρα μπορεί να αποδούν εξαιρετικά αρνητικές — χειρότερες

μάλιστα από την περίπτωση διαδοχής άλλου τύπου. Η αρχική ολέθρια ανεπάρκεια στη διαχείριση της σημερινής κρίσης μπορεί να αποδοθεί στην «εξ αίματος» διαδοχή των δύο πιο πρόσφατων (και μάλλον τελευταίων) χαρισματικών μας ηγετών.

Οφείλω ευχαριστίες σε όλους όσους φρόντισαν τα τελευταία χρόνια να γίνουν προσιτά στο Διαδίκτυο ένα πλήθος από πολύτιμα τεκμήρια, όπως εφημερίδες, πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής, η *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, απογραφές πληθυσμού κ.ο.κ. Παρά τα απροσδόκητα κενά και τις ανεξήγητες δυσλειτουργίες, επιτάχυναν καταπληκτικά την εργασία μου, χωρίς να απαιτηθούν ξανά χρονοβόρες μετακινήσεις, όπως παλιότερα. Έτσι, μου χρειάστηκε μόνο η πλουσιότατη Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, κατεξοχήν προσιτή και φιλική. Στους ανθρώπους της οφείλω ιδιαίτερες ευχαριστίες.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες χρωστώ επίσης στο προσωπικό της κεντρικής υπηρεσίας των ΓΑΚ, με επικεφαλής την άξια παλιά μου φοιτήτρια Μαριέττα Μινώτου. Με βοήθησαν να εντοπίσω και να διερευνήσω, στο πρωτότυπο, τις τέσσερις αράδες από το ημερολόγιο του Ιωάννη Μεταξά που κοσμούν το οπισθόφυλλο.

Ευχαριστίες οφείλω γενικά στους αναγνώστες μου, που μου έδωσαν με τα καλά τους λόγια το κέφι να συνεχίσω. Οφείλω όμως και ειδικά σε όσους με βοήθησαν με τις συμβουλές τους και με ενθάρρυναν να ολοκληρώσω αυτό το βιβλίο. Προτιμώ και πάλι να μην τους απαριθμήσω, από φόβο μήπως ξεχάσω κανέναν. Ξεχωρίζουν παλιοί φίλοι όπως ο Κώστας και η Τασία, νέοι φίλοι όπως οι δύο Άγγελοι, παλιοί φοιτητές μου όπως ο Δημήτρης και προπαντός ο Χάρης. Ξεχωρίζει φυσικά και ο γιος μου, *presque malgré lui*.

Ραφήνα, 27 Ιουλίου 2017

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η ΠΑΡΑΤΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΧΑΣΜΟΥ 1922-1940

Η Μικρασιατική Καταστροφή υπήρξε όχι απλώς τομή, αλλά ρήξη στην κυριολεξία, δηλαδή βίαιη διάσπαση της συνέχειας. Όχι μόνο τερμάτισε μία δεκαετία διαδοχικών πολέμων, αλλά και ενταφίασε οριστικά μία πολιτική αλυτρωτισμού και επεκτατισμού (τη λεγόμενη Μεγάλη Ιδέα) που είχε κυριαρχήσει στην εξέλιξη του νεοελληνικού κράτους επί έναν αιώνα από τη σύστασή του. Το μεγαλύτερο μέρος του Έθνους συγκεντρώθηκε πλέον μέσα στα όρια του Κράτους, καθώς περισσότεροι από ένα εκατομμύριο πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα (ένα πέμπτο του συνολικού πληθυσμού της), δημιουργώντας το πιο εκρηκτικό από τα εσωτερικά προβλήματα που θα είχαν στο εξής προτεραιότητα, παραμερίζοντας τις εξωτερικές εμπλοκές.¹

¹ Η αφήγηση που ακολουθεί στηρίζεται γενικά στην αξιέπραστη εξιστόρηση του Μεσοπολέμου από τον Γρηγόριο Δαφνή, στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (ΙΕΕ)*, στα πρακτικά της Βουλής, καθώς και στον ημερήσιο τύπο της εποχής. Για συντομία, η αφήγηση περιορίζεται αποκλειστικά στην πολιτική ιστορία και ειδικότερα στα γεγονότα που απαρτίζουν τη διαδρομή του Εθνικού Διχασμού. Δεν περιλαμβάνει τη διπλωματική, στρατιωτική ή οικονομική ιστορία. Ο τίτλος του βιβλίου του

Η ανταλλαγή πληθυσμών με την Τουρκία και τη Βουλγαρία άλλαξε επίσης τη σύνθεση του εκλογικού σώματος, όχι μόνο με την προσθήκη των προσφύγων, αλλά και με την αναχώρηση περίπου μισού εκατομμυρίου Τούρκων και Βουλγάρων. Έτσι, η Καταστροφή δημιούργησε τις προϋποθέσεις και για την κατάργηση της βασιλείας.

Η Καταστροφή μπορούσε επίσης να είχε καταστήσει ιστορικά ξεπερασμένη την αντιπαράθεση Βενιζελισμού και Αντιβενιζελισμού. Αυτό πίστεψαν πολλοί τότε. Ωστόσο, ο Εθνικός Διχασμός αναζωπυρώθηκε και παρατάθηκε εξαιτίας της τροπής που πήραν τα πράγματα. Ως εμφύλιος πόλεμος, αναζωπυρώθηκε προπαντός από την εκτέλεση των Έξι, που έριξε τη σκιά της σ' όλο τον Μεσοπόλεμο. Όπως έγραφε ο Γ. Α. Βλάχος το 1930, οι τάφοι των Έξι «από τον Νοέμβριον του 1922 κυβερνούν την Ελλάδα».² Ο Διχασμός συνεχίστηκε επίσης ως κρίση εθνικής ολοκλήρωσης — μέσα πλέον στα όρια του κράτους.³ Τέλος, μεταμορφώθηκε και διαιωνίστηκε ως αγεφύρωτη αντιπαράθεση για το λεγόμενο «πολιτειακό» ζήτημα, μεταξύ των οπαδών της «βασιλευμένης» και εκείνων της «αβασίλευτης» δημοκρατίας.

ΒΑΣΙΛΟΦΡΟΝΕΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΙ

Πώς προέκυψε το πολιτειακό ζήτημα; Χρειάζεται στο σημείο αυτό μία συνοπτική ιστορική αναδρομή, επειδή τα τελευταία χρόνια έχει γίνει τόσο συστηματική πλύση εγκεφάλου ώστε επικρατεί στην Ελλάδα σφοδρή προκατάληψη και πλήρης άγνοια για το ζήτημα της βασιλείας.

Δαφνή («μεταξύ δύο πολέμων») εξηγεί και τον καθιερωμένο όρο «Μεσοπόλεμος».

² «Οκτώ έτη...», εφ. *Καθημερινή*, 28 Νοεμβρίου 1930.

³ Αναλυτικότερα στα Κεφάλαια 3 έως και 6.

Ακόμη και αν εξαιρεθούν οι περίοδοι ξένης κυριαρχίας (ρωμαϊκής, φραγκικής, οθωμανικής), ο Ελληνισμός έζησε το μεγαλύτερο διάστημα υπό βασιλεία (ομηρική, μακεδονική, ελληνιστική, βυζαντινή).⁴ Δεν είναι λοιπόν αλήθεια ότι στη Νεότερη Ελλάδα η βασιλεία επιβλήθηκε τάχα από ξένες δυνάμεις σε έναν λαό με δήθεν προαιώνια αντιβασιλικά γονίδια. Αρχικά, η αποδοχή της υπήρξε σχεδόν καθολική, για προφανείς λόγους. Η βασιλεία εξασφάλιζε την απαραίτητη υποστήριξη Μεγάλων Δυνάμεων για την ανεξαρτησία του νεοελληνικού κράτους, αλλά και για τη μελλοντική του επέκταση. Αποτελούσε επίσης εγγύηση εσωτερικής σταθερότητας και αποτροπής ανεξέλεγκτων εμφυλίων συγκρούσεων, όπως αυτές που συνόδευσαν τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας.

Από την πρώτη στιγμή, το 1824, οι σχετικές διαμάχες δεν αφορούσαν τον ίδιο τον βασιλικό θεσμό, αλλά μόνο την επιλογή βασιλέα. Σαράντα χρόνια αργότερα, οι Έλληνες είχαν την ευκαιρία να επιλέξουν οι ίδιοι βασιλέα στο δημοψήφισμα του 1862. Η συντριπτική πλειοψηφία διάλεξε τότε τον πρίγκιπα Αλφρέδο της Μεγάλης Βρετανίας, δίνοντας έτσι στην κυβέρνησή της τη δυνατότητα να βρει εκείνη άλλον στη θέση του — τον μετέπειτα Γεώργιο Α'. Αυτός εξελέγη παμψηφεί «Βασιλεύς των Ελλήνων» από τη Β' Εθνική Συνέλευση στις 18 Μαρτίου 1863. Παρά την αρνητική εμπειρία της βασιλείας επί Όθωνα, μόλις 93 σε σύνολο 241.202 ψηφισάντων είχαν επιλέξει την αβασίλευτη δημοκρατία στο δημοψήφισμα του 1862.⁵ Ποσοστό σχεδόν μηδενικό (0,04 %).

Αφού δεν μπορούσε εκ των πραγμάτων να βρεθεί πειστική

⁴ Σε μία διαδρομή τριών χιλιάδων ετών, μοναδικό «φωτεινό διάλειμμα» υπήρξε η εξαφάνιση της βασιλείας για τέσσερις περίπου αιώνες από τις αρχαίες πόλεις-κράτη. Και τότε ακόμη, κραυγαλέα εξαίρεση αποτελούσε η Σπάρτη.

⁵ Εφ. *The Times*, 16 Φεβρουαρίου 1863, σ. 6.

ελληνική υποψηφιότητα, ξενόφερτη υπήρξε αναγκαστικά όχι η βασιλεία, αλλά η δυναστεία — τόσο η πρώτη που δεν μπόρεσε να θεμελιώσει ο Όθων, όσο και η δεύτερη που εγκαινίασε ο Γεώργιος Α΄. Το ίδιο όμως ισχύει και σε πολλές χώρες που παραμένουν βασιλεία μέχρι σήμερα, χωρίς προοπτική πολιτειακής μεταβολής. Άλλωστε, ο πιο επιτυχημένος βασιλέας της Νεότερης Ελλάδας ήταν ταυτόχρονα και ο πιο ξένος: ο Γεώργιος Α΄. Αυτό δεν τον εμπόδισε να συμπληρώσει σχεδόν πενήντα χρόνια βασιλείας και τη μακρότερη έως τώρα περίοδο αδιάσπαστης συνταγματικής συνέχειας, επιδεικνύοντας προσαρμοστικότητα στις κρίσεις, ακόμη και το 1909. Αντίθετα, ο γιος του Κωνσταντίνος Α΄ λατρεύτηκε ως Έλληνας και ως απευθείας διάδοχος του Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου. Αυτό δεν τον εμπόδισε να αποτύχει οικτρά ως βασιλέας, συμπαρασύροντας τη δυναστεία και τη βασιλεία και τερματίζοντας τη μέχρι τότε γενική σχεδόν αποδοχή τους.

Η ελληνική δυναστεία γνώρισε το κορυφαίο σημείο επιτυχίας και συνακόλουθης αποδοχής της την εποχή των Βαλκανικών Πολέμων. Ο Γεώργιος Α΄ εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη για να ενσαρκώνει, στην κυριολεξία, την οριστική ελληνική κυριαρχία στην επίμαχη πόλη. Μετά τη δολοφονία του εκεί, εύλογα παρομοιάστηκε με τον αρχαίο Κόδρο, βασιλιά της Αθήνας που θυσιάστηκε για το κράτος του. Από την πλευρά του, ο Κωνσταντίνος Α΄ ηγήθηκε του νικηφόρου στρατού, πρώτα ως Διάδοχος και ύστερα ως Βασιλέας. Με αυτά τα δεδομένα, η βασιλεία και η δυναστεία μπορούσαν ασφαλώς να αποκτήσουν οριστικά και ατράνταχτα θεμέλια.

Τα δεδομένα αυτά ανέτρεψε ραγδαία και ανεπανόρθωτα η καταστροφική πορεία που ακολούθησε αμέσως μετά ο Κωνσταντίνος. Διέψευσε με τον πιο βάνανσο τρόπο την αρχέγονη θεσμική αποστολή της βασιλείας ακόμη και στο πιο στοιχειώ-

δες ζήτημα, που είναι η προάσπιση της εδαφικής ακεραιότητας του κράτους. Η απόλυτη τύφλωσή του φαίνεται προπαντός από την άρνησή του να παραιτηθεί έγκαιρα, σε όφελος της δυναστείας. Όταν αναγκάστηκε πλέον να το κάνει, το 1922, ήταν πια πολύ αργά. Το πολιτειακό είχε πλέον τεθεί απροκάλυπτα και αμετάκλητα.

Χρειάζεται εδώ να διευκρινιστεί και η σχετική ορολογία. Στα ελληνικά, η λέξη «δημοκρατία» έχει δύο εντελώς διακριτές σημασίες: το αβασίλευτο πολίτευμα και το δημοκρατικό πολίτευμα. Στις κυριότερες τουλάχιστον ξένες γλώσσες, υπάρχει η ευχέρεια αυτά τα δύο πολιτεύματα να αναφέρονται με δύο διαφορετικούς όρους: ως republic (από τα λατινικά) το αβασίλευτο και ως democracy (από τα ελληνικά) το δημοκρατικό. Στην Ελλάδα, ο όρος «πολιτεία» δυστυχώς δεν επικράτησε να σημαίνει το πρώτο.⁶ Ούτε υιοθετήθηκε ποτέ στην Ελλάδα το λατινογενές «ρεπουμπλικανοί» μ' αυτή τη σημασία, ώστε να αποφεύγεται η σκόπιμη σύγχυση και αμφισημία. Για χάρη της σαφήνειας, λοιπόν, θα ονομάζονται εφεξής στο βιβλίο αυτό «Δημοκρατικοί» με κεφαλαίο οι οπαδοί της «Αβασίλευτης» (δημοκρατίας) με κεφαλαίο. Οι Δημοκρατικοί μπορεί κάλλιστα να είναι και θιασώτες δικτατορίας, αρκεί μόνο να είναι αντίθετοι με τον βασιλικό θεσμό.

Το αντίστροφο ακριβώς ισχύει για την ορολογία τη σχετική με τον βασιλικό θεσμό. Στις άλλες γλώσσες, χρησιμοποιείται κατά κανόνα ο ίδιος όρος (monarchy) για δύο ξεχω-

⁶ «Ελληνική Πολιτεία» ονομάστηκε αρχικά η Αβασίλευτη το 1924 (και «Κυβερνήτης» ο Π. Κουντουριώτης, σαν τον Καποδίστρια), αλλά μετονομάστηκε σε «Ελληνική Δημοκρατία» στις 24 Μαΐου με ψήφισμα της Συνέλευσης. Βλ. *ΠΣΒ*, 24 Μαΐου 1924, σσ. 65-66. Η ονομασία «Ελληνική Πολιτεία» απονομιμοποιήθηκε οριστικά όταν υιοθετήθηκε το 1941 από την κατοχική κυβέρνηση Τσολάκογλου.

ριστές έννοιες, που στα ελληνικά υπάρχει η ευχέρεια να αποδοθούν με δύο διαφορετικούς όρους: «βασίλεια» και «μοναρχία». Κατά συνέπεια, μπορεί στα ελληνικά να γίνει λόγος για «βασιλευόμενη δημοκρατία», ενώ στις άλλες γλώσσες το ίδιο ακριβώς κοινοβουλευτικό πολίτευμα ορίζεται ως «συνταγματική μοναρχία» (constitutional monarchy). Είναι λοιπόν λάθος στα ελληνικά να ονομάζουμε «μοναρχικούς» όσους είναι απλώς «βασιλόφρονες». Βέβαια, το «λάθος» αυτό διαπράχθηκε σκόπιμα, διαχρονικά και συστηματικά από την αντιβασίλική προπαγάνδα.

Στην Ελλάδα του 20ού αιώνα, υπήρξαν ελάχιστοι και μεμονωμένοι (αν όχι και απομονωμένοι) αυτοί που αρμόζει να ονομαστούν «μοναρχικοί».⁷ Βασιλόφρονες όμως υπήρξαν σχεδόν οι πάντες — μέχρι το 1922. Μόνο μετά την επιβολή της Αβασίλευτης το 1924 ταυτίζονται πλέον οι δύο μεγάλες παρατάξεις του Εθνικού Διχασμού με τα δύο εναλλακτικά πολιτεύματα. Βασιλόφρονες ή Βασιλικοί (με κεφαλαίο για συμμετρία) είναι πλέον οι Αντιβενιζελικοί, Δημοκρατικοί οι Βενιζελικοί. Η αντιστοιχία, πάντως, δεν είναι απόλυτη, ούτε απαλλαγμένη από αντιφάσεις, όπως θα δούμε. Επιπλέον, στους Δημοκρατικούς περιλαμβάνονται και άλλες πολιτικές

⁷ Μοναρχικοί στην κυριολεξία υπήρξαν δύο κορυφαίοι σύμβουλοι του Κωνσταντίνου Α': ο καθηγητής Γεώργιος Στ. Στρέιτ και ο στρατηγός Βίκτωρ Ι. Δούσμανης. Παρόμοια υπήρξε η περίπτωση του Παναγιώτη Ν. Πιπινέλη, συνεργάτη του Στρέιτ το 1917-20, που ανέλαβε το 1964-66 να επιμεληθεί την κολοβή δημοσίευση του ημερολογίου του. Διαφορετική υπήρξε η περίπτωση του Ιωάννη Μεταξά. Έγινε φανατικά μοναρχικός στα 29 του χρόνια, όταν βρέθηκε και σε κατεξοχήν πρόσφορο περιβάλλον, δηλαδή στην Ακαδημία Πολέμου (Kriegsakademie) του Βερολίνου, χάρη στην εύνοια του τότε Διαδόχου Κωνσταντίνου. Βλ. Μεταξάς, τ. Α', σσ. 526-529. Μετά το 1917, ωστόσο, ο Μεταξάς γνώρισε διαδοχικές μεταμορφώσεις, πριν επιστρέψει στον μοναρχισμό τη δεκαετία του 1930.

δυνάμεις, με κυριότερες το Αγροτικό Κόμμα Ελλάδος (ΑΚΕ) και το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ).⁸

Πίνακας 1
Τα εκλογικά αποτελέσματα, 1926-1936
(σε ποσοστά % των εγκύρων ψηφοδελτίων)

Έτος	Αντιβενιζελικοί	Βενιζελικοί	Αγροτικοί	Κομμουνιστές	Διάφοροι
1926	41,95	46,82	2,95	4,37	3,91
1928	33,03	63,55	1,68	1,41	0,33
1932	35,49	52,74	6,17	4,97	0,63
1933	46,19	46,32	2,01	4,53	0,95
1936	47,59	44,17	1,02	5,76	1,46

ΣΗΜ. Εξαιτίας του εκλογικού συστήματος, τα ποσοστά για το 1928 και το 1933 αποτελούν κατά προσέγγιση εκτιμήσεις. Ειδικά για το ΚΚΕ, τα ποσοστά που έχει υπολογίσει ο Ηλίας Νικολακόπουλος είναι 2,35 και 6,01 αντίστοιχα. Ως μη συγκρίσιμα ή μη αξιόπιστα, δεν περιλαμβάνονται τα αποτελέσματα του 1935, των γερουσιαστικών εκλογών και των δημοψηφισμάτων.

Η «ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ» ΤΟΥ 1922

Με την εκτέλεση των Έξι, η απροκάλυπτη στρατιωτική δικτατορία, που ονομάστηκε επίσημα «Επανάσταση του 1922», προχώρησε ουσιαστικά σε μία αιματηρή «τακτοποίηση λογαριασμών» με τον Αντιβενιζελισμό. Έτσι, ταυτίστηκε

⁸ Για να διακρίνονται, οι Δημοκρατικοί και ειδικά οι Βενιζελικοί ονομάστηκαν «παλαιοδημοκρατικοί» το μικρό διάστημα (1932-35) που ίσχυσε η επίσημη «αναγνώριση» της Αβασίλευτης από τον όγκο του Αντιβενιζελισμού, με επικεφαλής το Λαϊκό Κόμμα.

μοιραία με τον Βενιζελισμό, παρά τις αρχικές της προθέσεις να μείνει υπεράνω κομμάτων.

Τον Φεβρουάριο του 1923, η Επανάσταση προχώρησε σε δύο ριζικές τομές που ενδεχομένως δικαιολογούν την ονομασία της. Μετά την υπογραφή στη Λωζάνη της σύμβασης για την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας στις 30 Ιανουαρίου 1923 (ν.η.) και μπροστά στο πελώριο πρόβλημα της προσφυγικής αποκατάστασης, παραμερίστηκε στις 14 Φεβρουαρίου (π.η.) το τελευταίο εμπόδιο που απέμενε για την αναγκαστική απαλλοτρίωση των τσιφλικιών, αλλά και γενικά των ακινήτων. Αυτό ήταν η συνταγματική απαίτηση να προηγείται «πλήρης» αποζημίωση των ιδιοκτητών. Με μία από τις «αποφάσεις της Επαναστάσεως» που υπέγραφε ο «Αρχηγός» Πλαστήρας (και ισοδυναμούσαν με συντακτικές πράξεις), επιτράπηκε η κατάληψη ακινήτων και πριν από την καταβολή αποζημίωσης, για τη γεωργική αποκατάσταση ακτημόνων καλλιεργητών ή γενικά για την εγκατάσταση προσφύγων. Με το Ν.Δ. «Περί αποκαταστάσεως ακτημόνων καλλιεργητών» που ακολούθησε ευθύς αμέσως, η αποζημίωση για τα τσιφλίκια έγινε σε κρατικές ομολογίες 30ετούς διάρκειας (που γρήγορα απαξιώθηκαν).⁹ Επρόκειτο ουσιαστικά για δήμευση. Στη Νεότερη Ελλάδα, ποτέ άλλοτε δεν παραβιάστηκε τόσο απροκάλυπτα και σε τέτοιο βαθμό το «ιερό» δικαίωμα της ιδιοκτησίας! Άρχισε έτσι η άμεση απαλλοτρίωση και διανομή γαιών είτε σε πρόσφυγες είτε σε γηγενείς ακτήμονες, που επρόκειτο να ολοκληρωθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος της σε τρία μόλις χρόνια.¹⁰

Εξάλλου, επιβλήθηκε από τις 16 Φεβρουαρίου (π.η.)/1

⁹ Βλ. ΦΕΚ Α' 57/5 Μαρτίου 1923.

¹⁰ Αναλυτικότερα βλ. σσ. 159-161 και 369-373.

Μαρτίου 1923 το «νέο» (Γρηγοριανό) ημερολόγιο και στην Ελλάδα.¹¹ Έναν χρόνο αργότερα, στις 23 Μαρτίου 1924, το υιοθέτησε και η επίσημη Εκκλησία, προκαλώντας την εξέγερση και αποχώρηση των Παλαισημερολογιτών.¹²

Μετά και την εκτέλεση των Έξι, η Επανάσταση του 1922 κατέληξε να μην είναι άλλο από στρατιωτική επικράτηση του Βενιζελισμού επί των αντιπάλων του. Ταυτόχρονα, όμως, συνεπαγόταν δύο κρίσιμες εξελίξεις στο εσωτερικό του Βενιζελισμού: την προϊούσα χειραφέτηση των στρατιωτικών από την πολιτική ηγεσία και τη διάσπαση της παράταξης στο πολιτειακό ζήτημα. Μέχρι τον Αύγουστο του 1923, την παράταξη αποτελούσε ένα μόνο κόμμα. Ο Βενιζελισμός ταυτιζόταν με το Κόμμα Φιλελευθέρων (ΚΦ). Στο εξής, θα τη συναποτελούν και άλλα, μικρότερα κόμματα (τα λεγόμενα «βενιζελογενή»).¹³

Οι στρατιωτικοί, διασπασμένοι και οι ίδιοι σε διάφορες φατρίες, αναγνώριζαν καταρχήν την αυθεντία του απόντος Βενιζέλου, στον οποίο μάλιστα εμπιστεύθηκαν εξ αρχής τις διαπραγματεύσεις ειρήνης με την Τουρκία. Ωστόσο, τον Μάιο του 1923 αποφάσισαν την αντικατάστασή του από τον τότε υπουργό Εξωτερικών Απόστολο Αλεξανδρή. Αυτή τελικά αποσοβήθηκε από την άμεση κατάληξη των ελληνοτουρκικών διαπραγματεύσεων στη Λωζάνη, στις 26 Μαΐου. Τότε πλέον μόνο ο αρχηγός του στρατού¹⁴ Θεόδωρος Πάγκαλος και ο αρχηγός του στόλου Αλέξανδρος Χατζηκυριάκος τόλμησαν να αμφισβητήσουν τις επιλογές του Βενιζέλου και να

¹¹ ΦΕΚ Α' 24/ 25 Ιανουαρίου 1923.

¹² Αναλυτικότερα βλ. σσ. 274-282.

¹³ Αντίθετα, ο Αντιβενιζελισμός ήταν εξ αρχής σύνολο πολλών κομμάτων και ομάδων, μολονότι κυριαρχήθηκε από το 1915 από το Κόμμα Εθνικοφρόνων του Γούναρη, που μετονομάστηκε σε Λαϊκό το 1920.

¹⁴ Ακριβέστερα, αρχιστράτηγος της λεγόμενης Στρατιάς Έβρου.

σχεδιάσουν ανακατάληψη της Ανατολικής Θράκης, μέχρι να εξουδετερωθούν από τον Πλαστήρα τον Ιούνιο του 1923. Εξάλλου, οι στρατιωτικοί είχαν αρνητικές διαθέσεις απέναντι στο ΚΦ και μάλιστα σχεδίασαν τη διάλυσή του, είτε σε ένα νέο πολιτικό κόμμα υπό την αιγίδα της Επανάστασης, είτε υπό μόνιμο δικτατορικό καθεστώς.

Πόσο εγκληματικά ανεδάφικη και ανεύθυνη ήταν η προσπάθεια ειδικά του Πάγκαλου να αρχίσει νέο πόλεμο αποδείχθηκε ευθύς αμέσως, τον Αύγουστο του 1923, όταν η φασιστική Ιταλία πρώτα βομβάρδισε και ύστερα κατέλαβε ανεμπόδιστα την Κέρκυρα για έναν ολόκληρο μήνα. Την αφορμή προμήθευσε ο φόνος ενός Ιταλού στρατηγού στην ελληνοαλβανική μεθόριο. Ούτε η ΚτΕ, ούτε η Μεγάλη Βρετανία, ούτε άλλος κανείς συμπαραστάθηκε στην αδύναμη και απομονωμένη Ελλάδα, που υποχρεώθηκε μάλιστα να πληρώσει ένα υπέρογκο ποσό ως «αποζημίωση». Ως εύκολος στόχος, η Ελλάδα χρησίμεψε τότε απλώς για τη στέρηση της εξουσίας του Μουσολίνι και για την απαρχή απαξίωσης της ΚτΕ.¹⁵

Σχετικά με τη δεύτερη εξέλιξη, δηλαδή τη διάσπαση στο πολιτειακό, η αριστερή πτέρυγα των Φιλελευθέρων υπό τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου είχε δημιουργήσει τη Δημοκρατική Ένωση ήδη τον Μάρτιο του 1922. Μετά την Επανάσταση, η Δημοκρατική «ιδεολογία» (δηλ. η προτίμηση για αβασίλευτο πολίτευμα) απέκτησε όχι μόνο πολιτική δυναμική, αλλά και (πιο καθοριστικά) νεοφώτιστους οπαδούς μεταξύ των στρατιωτικών. Αυτοί αρχικά ήθελαν να αποκλείσουν κάθε μελλοντική επάνοδο του Αντιβενιζελισμού και προπαντός αντίποινα για την εκτέλεση των Έξι. Στη συνέχεια, ήθελαν επίσης να αποτρέψουν την επαναφορά των απο-

¹⁵ Βλ. Δαφνής, τ. 1, σσ. 67-109.

τάκτων μετά τις μαζικές εκκαθαρίσεις του σώματος των αξιωματικών που ακολούθησαν την «Αντεπανάσταση» του Οκτωβρίου 1923. Έτσι, η προσωπική ασφάλεια και η επαγγελματική εξασφάλιση καθόρισαν τα Δημοκρατικά φρονήματα των Βενιζελικών αξιωματικών για το μέλλον.

Μολαταύτα, το ΚΦ μπόρεσε αρχικά να αντέξει στην πίεση τόσο των στρατιωτικών όσο και των Δημοκρατικών. Μπροστά στην απειλή ενός εκδικητικού Αντιβενιζελισμού υπό ανασυγκρότηση, ούτε οι στρατιωτικοί ούτε οι Δημοκρατικοί μπορούσαν να κάνουν χωρίς τη νομιμοποίηση και τη λαϊκή υποστήριξη που μόνο το ΚΦ και ο απών αρχηγός του ήταν σε θέση να προμηθεύσουν.

Με το Λαϊκό Κόμμα (ΛΚ) σε διάλυση μετά τον τραγικό θάνατο του αρχηγού του Δημητρίου Γούναρη, η ανασυγκρότηση του Αντιβενιζελισμού προχωρούσε γοργά γύρω από τον Ιωάννη Μεταξά και το νεοσύστατο Κόμμα των Ελευθεροφρόνων, που δεν βάρυνε καμία ευθύνη για την πολιτική του 1920-22 και την Καταστροφή.

Η απειλή μίας εκλογικής νίκης του Μεταξά (που θα του χάριζε και την αδιαμφισβήτητη ηγεσία του Αντιβενιζελισμού) ανησυχούσε σοβαρά την Επανάσταση. Ενέπνευσε διάφορα ανεφάρμοστα σχέδια, την αναβολή των εκλογών και τελικά το πλειοψηφικό εκλογικό σύστημα της «στενοευρείας», που σοφίστηκε ο υπουργός Εσωτερικών Γεώργιος Παπανδρέου και δημοσιεύθηκε στις 12 Σεπτεμβρίου 1923. Θέσπιζε (α) «στενή» εκλογική περιφέρεια (την επαρχία) στην Παλαιά Ελλάδα, αλλά (β) «ευρεία» εκλογική περιφέρεια (την περιφέρεια πρωτοδικείου) στις Νέες Χώρες. Επίσης (γ) θέσπιζε για τους Μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης και για τους Σεφαραδίτες Εβραίους της Θεσσαλονίκης ιδιαίτερους «εκλογικούς συλλόγους», που αποσπούσε από τις αντίστοιχες εκλογικές περιφέρειες. Και με τις τρεις βασικές ρυθμίσεις του, το σύστημα ευνοούσε αναφανδόν τον Βενιζε-

λισμό. Με το σύστημα αυτό προκηρύχθηκαν στις 18 Οκτωβρίου 1923 εκλογές Συντακτικής Συνέλευσης για τις 2 Δεκεμβρίου.

Η «ΑΝΤΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ» ΤΟΥ 1923

Όποιες ελπίδες εκλογικής επιτυχίας είχε ο Μεταξάς (και μαζί του ο Αντιβενιζελισμός) εξανεμίστηκαν με την εμπλοκή του στη λεγόμενη «Αντεπανάσταση» τον Οκτώβριο του 1923.¹⁶ Αυτό το στρατιωτικό κίνημα, παρά την ανομοιογένεια των συμμετεχόντων και των κινήτρων τους, κατέληξε να ισοδυναμεί με ολομέτωπη αντεπίθεση του Αντιβενιζελισμού. Είχε μοναδικό διακηρυγμένο στόχο τη διεξαγωγή εκλογών με το προηγούμενο εκλογικό σύστημα (δηλαδή πλειοψηφικό με «ευρεία» περιφέρεια). Με επικεφαλής τους δυσαρεστημένους Βενιζελικούς υποστρατήγους Γεώργιο Λεοναρδόπουλο και Παναγιώτη Γαργαλίδη και τον Βασιλόφρονα συνταγματάρχη Γεώργιο Ζήρα, το κίνημα εκδηλώθηκε τα μεσάνυχτα της 21ης Οκτωβρίου και επικράτησε αμέσως σε ολόκληρη την ηπειρωτική Ελλάδα, εκτός από την Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη, τη Λάρισα και τα Ιωάννινα. Ωστόσο, η αδράνεια των κινηματιών και η αποφασιστικότητα των κυβερνητικών οδήγησαν στην κατάρρευση του κινήματος μέχρι τις 27 Οκτωβρίου. Μετά την καταστολή του, 1.284 αξιωματικοί αποτάχθηκαν,¹⁷ ενώ ο Μεταξάς διέφυγε στο εξωτερικό.

¹⁶ «Κατ' ουσίαν κίνημα ιδιόν μου» έγραφε στις 22 Οκτωβρίου. Βλ. Μεταξάς, τ. Γ', σ. 276.

¹⁷ Δαφνής, τ. 1, σσ. 151-152.